

P. FLAMINIO ROCCHI, L'esodo dei 350 mila giuliani fiumani e dalmati, Rim, 1990., 652 str.

P. Flaminio Rocchi – franjevac, rodom iz Nerezina na otoku Lošinju i po svemu sudeći (na koricama knjige piše: »Fašizam mu je izmijenio staro prezime Soccolich... U toku rata... bio je kapelan slovenskih radnika na Korzici.«) hrvatskoga podrijetla – autor je knjige *L'Esodo dei 350 mila giuliani, fiumani e dalmati* (Eksodus 350 tisuća ljudi iz Julijske krajine, Rijeke i Dalmacije), koju je objavila Associazione Nazionale »Difesa Adriatica« u Rimu 1990. »Pater« Rocchi studirao je teologiju, povijest i sociologiju na Sveučilištu u Lovaniu – u Belgiji, a filozofiju i književnost završio je na Sveučilištu u Bologni. Već 40 godina vodi ured za skrb Associazione Nazionale Venezia Giulia e Dalmazia, predsjedao je Komitetom za kulturu pri Udruženju za proučavanje problema izbjeglica (AWR) sa sjedištem u Liechtensteinu – savjetodavnoj organu OUN-a i Savjeta Europe, a objavio je i niz radova o problemu izbjeglica.

Pater Rocchi je 1970. god. objavio knjigu pod naslovom *L'Esodo dei giuliani, fiumani e dalmati* u kojoj stoji da je to drugo »bitno prošireno« izdanje studije predstavljene 1969. god. na XIX. generalnoj skupštini Udruženja za proučavanje svjetskog problema izbjeglica. Knjiga sličnog naslova (*L'Esodo dei 350 mila giuliani, fiumani e dalmati*), objavljena 1990., razmatra istu temu, ali na više nego dvostrukom broju stranica.

Već iz uvodnog djela knjige (str. V.–IX.) može se razabrati da će se u njoj govoriti emotivno i angažirano. Kako tekst iz lista »L'Osservatore Romano« i pismo povjesničara i publicista Vittorija G. Rossija upućeno autoru, tako i autorova uvodna riječ (*Lesodo incompreso* / Neshvaćeni eksodus) upućuju na činjenicu da on razmatra događaje s motrišta prognanika i da mu je, ako ne baš prvenstveni, ali zasigurno jedan od osnovnih ciljeva, upozoriti na patnje i očuvati spomen na kukavnu sudbinu esula.

Osim uvodne napomene, na više od 650 stranica, knjiga sadrži još sedam opširnih poglavlja o povijesti Istre, nasilju, mirovnom ugovoru 1947., Osimskim sporazumima 1975., eksodusu, »izgubljenim gradovima i selima«, i na kraju, kronologiju događaja od 1941. do 1990.

»Prvi dio – Istra u povijesti« (str. 3.–14.) u kratkim crtama ukazuje na političku povijest poluotoka. Ali, već po periodizaciji: »prehistorija, 177. pr. Kr. – 493. nakon Krista Rimsko carstvo, 553.–830. Bizant, 830.–1797. Mletačka republika, 1797.–1918. Austrijska monarhija, 1918.–1945. Kraljevina Italija, 1943. Jugoslavija«, možemo zaključiti da autor inzistira na političkom jedinstvu Istre i Italije. Propustio je, npr. i sam spomen na franačku vlast u Istri, a istodobno citira Rižanski placit i tumači dijametralno suprotno faktičnom stanju, inače prihvaćenom i od dijela talijanske historiografije iz Istre (vidi B. Schiavuzzi, *Cenni storici dell'etnografia dell'Istria, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, Poreč, 1900., sv. XVII., str. 306.–307.). Za povijesne procese koji zahvaćaju Istru tijekom 19. st. (napose nacionalno pitanje) ponudeno je još jednostranije tumačenje. No, kulminaciju doseže pri prikazivanju talijanske vladavine u Istri, gdje niza podatke o pozitivnim ekonomskim mjerama, koje svakako treba uzeti u obzir pri svekolikom tumačenju povijesti ovog razdoblja. Međutim, ni jednom riječju ne spominje fašistički teror, ili demografski pad, koji evidentiraju, ali ne tumače, čak i ondašnje talijanske publikacije (vidi: *Enciclopedia italiana*, Rim, 1937.). »Drugi dio – nasilje potresa Istru« (str. 15.–104.) podjeljeno je na devet poglavlja, od kojih šest tretira problem foiba (tal. foibe – kraške jame), odnosno likvidacije bez suđenja i bacanje žrtava u jame kojih je, prema autorovu mišljenju, najviše bilo u prijelaznim razdobljima: rujnan–listopad 1943. i svibanj–lipanj 1945. godine. Ove pojave, autor smatra jednim od osnovnih uzroka straha i eksodusa talijanskog stanovništva. Od preostalih triju poglavlja, jedno je posvećeno njemačkim, drugo vjerskim prognonima, a treće »sukobu dviju civilizacija«.

Jedno od šest poglavlja posvećenih foibama razmatra neljudske postupke i mučko ubojstvo studentice Norme Cossetto, dok ostala opisuju općenito foibe, pojedine foibe – masovne grobnice, te, dakako, broj žrtava (naglašavajući prisutnost žena, malodobne djece,

staraca, izvjestan broj novozelandskih vojnika u Basovizzi..., a s druge strane spominjući samo »talijanske i njemačke vojnike, karabinjere...« i izbjegavajući spomen na pripadnike fašističke milicije i ostale članove ovog pokreta), metode likvidacije i pitanje ekshumacije. Što se tiče broja žrtava, autor citira *Il Martiriologio della gente adriatica* tršćanskoga gradonačelnika G. Bartolija, u kojem se poimence nabroja 4522-oje »nestalih u foibama ili deportaciji«, tvrdeći da to nije sve, te se navodi čak brojka od 12.000 deportiranih. Što se pak tiče ekshumacije i identifikacije žrtava, ona je, u granicama tehničkih mogućnosti, izvedena na teritoriju zapadno od Morganove linije, a na teritoriju koji je ostao pod kontrolom Jugoslavije izvedena je samo nakon prvog vala likvidacija – u toku rata. Nenamjeravamo umanjivati razmjere zločina koji su izvršeni 1943. neposredno nakon pada Italije, niti smatramo da ima ikakvih valjanih opravdanja za slične pojave nakon završetka drugoga svjetskog rata, ali naše je stajalište da, kad god je to moguće, treba separirati ubijene pripadnike raznih vojski od ostalih (civilnih) žrtava, a također valja oštro odijeliti posljedice ratne od ratnih žrtava, što autor ove knjige, dakako, ne čini.

U poglavlju posvećenom njemačkim progonima izneseni su podaci o žrtvama u njemačkim logorima, o njemačkim zlodjelima u Trstu i na teritoriju Julijske krajine. Opširno su opisana i stradanja Židova, a napose su zanimljive ocjene stanja, pa i konkretne akcije, tršćanskog biskupa Santina. Dok se i u poglavlju posvećenom vjerskim progonima iznose podaci vezani uz život i djelo biskupa Santina, ali također i dvojice izbjeglih biskupa (pulskog i riječkog), te zadarskog nadbiskupa. Iznosi se i podatak da je izbjeglo oko 200 svećenika, kao i niz redovničkih zajednica. Navedeni su i slučajevi fizičke likvidacije svećenika, kojih je nakon pada Italije bilo petnaestak. Što se pak tiče poglavlja koje opisuju sukob dviju civilizacija, smatramo ga neprihvatljivim, zato što je prožeto povijesnim neistinama i gotovo smiješnim (da nisu uvredljive!) insinuacijama: »svi veliki umjetnici, književnici, glazbenici, sveci, crkvene osobe, romanopisci su Talijani... kulturne i trgovačke aktivnosti, društveni odnosi i dopisivanje, tisak, glazbeni folklor, civilne, sudske i crkvene administracije uvijek su upotrebljavale talijanski jezik.«

»Treći dio – Mirovni sporazum 1947.« (str. 105.–145.) sastoji se od sedam poglavlja. Govori se o tijeku ratnih zbivanja na tlu bivše Jugoslavije, te na doprinos Italije i Talijana Titovim jedinicama: broj Talijana u partizanima i njihove zasluge, bolnice i izbjeglički logori u Italiji... Iznesene su pozicije sudionica na mirovnoj konferenciji, a napose pozicije Jugoslavije i Italije, kao i opširne biografije Tita i de Gasperija. Ilustrirana su i zbivanja na talijanskoj političkoj sceni i situacija na području Istre, Rijeke i Zadra. Autor zaključuje ovaj dio knjige izjašnjavajući se za nužnost plebiscita pod međunarodnom arbitražom (ne priznaje rezultate plebiscita provedenog u Istri u jesen 1945.). Ali, i ne zamjera toliko Titu, koji je bio uvjeren da bi »mnogi katolici, Hrvati i Slovenci, glasovali protiv« njegova režima, koliko zamjera talijanskoj službenoj politici koja ga nije zatražila.

Četiri poglavlja »Četvrtog dijela – Osimski sporazum 1975., gubitak Zone B« (str. 147.–178.), tretiraju razdoblje 1947.–54. Ovo razdoblje je mnogo cjelovitije obrađeno u nekoliko opsežnih knjiga D. de Castra. Mnogo su zanimljivija preostala tri poglavlja, koja razmatraju donošenje i stupanje na snagu sporazuma od 1975., te nerealizirane projekte vodene komunikacije Jadran–Dunav (od Tržiča, preko Gorice i Ljubljane) i slobodne carinske zone na graničnom području nedaleko od Sežane.

»Peti dio – Egzodus i rekonstrukcija« (str. 179.–244.) zasigurno je najzanimljiviji, možda upravo zato što je broj pitanja koje otvara veći od broja onih na koje daje zadovoljavajući odgovor. Autor govori o eksodusu 350.000 ljudi, a nadalje ukazuje i na težak život izbjeglica u 109 izbjegličkih logora diljem Italije, na pomoć koju im je pružila talijanska država, na njihovu reintegraciju u društvene tokove, te donosi videnje i ocjene eksodusa od različitih intelektualaca, političara i inih javnih djelatnika. U posljednjem poglavlju ovog dijela knjige, autor govori o demokratskim promjenama koje su nezaustavljivo zahvatile zemlje nekadašnjega komunističkog lagersa.

Evo kako autor dolazi do približne brojke od 350.000 izbjeglih osoba:

201.440 popisanih od Opera profughi, po općinama, 1958.; 50.000 nije pronađeno (umrli, bolesni, samostalno se uključili u nacionalni život, nepopisani jer su se potajno iselili); 80.000 iseljenih u treće zemlje; 15.000 izbjeglih nakon 1958.

Statističkom analizom popisa stanovništva (1846.–1971.) pouzdano je utvrđeno da je taj broj bio znatno manji, te da je s hrvatskog područja izbjeglo 186.000–188.000 osoba. Ako se tome doda još 30.000–35.000 iseljenih sa slovenskog područja, dobije se ukupan broj od 220.000 ljudi (vidi: V. Žerjavić: Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.–1971., *Društvena istraživanja*, Zagreb, 6–7, god. 2./1993., br. 4–5, str. 631–656).

»Šesti dio – Korijeni: izgubljeni gradovi i sela« (str. 245.–521.) najopsežniji je i zauzima gotovo pola knjige. Prvo poglavlje naslovljeno je »Dvjestotridesetdevet gradova i sela prepuštenih Jugoslaviji« i ima ulogu uvoda za 58 članaka o značajnijim istarskim gradićima i selima, koji su svrstani abecednim redom. Ovi tekstovi sadržavaju obilje podataka, kako iz starije povijesti, tako i iz razdoblja drugoga svjetskoga rata, a prije osude zbog subjektivnih i jednostranih tumačenja, kojih također ima u izobilju, moramo povesti računa da je knjiga namijenjena esulima, kako autor kaže, da bi očuvali spomen »na povijest koju poznaju i na dramu koju su proživjeli.«

U »Sedmom dijelu« knjige (str. 525.–628.) iznesena je »Kronologija od 1941. do 1990.« Kronološkim su redom izneseni relevantni podaci za sudbinu Julijske krajine ili izbjeglica s područja koji su pripali Jugoslaviji. Slijedi »Bibliografija« (str. 629.–635.) i »Kazalo imena« (str. 637.–649.). Još valja istaknuti da je knjiga tiskana na kvalitetnom papiru, kao i da je opremljena velikim brojem fotografija.

Osnovni nedostaci knjige su jednostranost, angažiranost (očuvanje spomena na ekodus, ali i na nedostojan tretman u Italiji!), subjektivnost i visoka emotivna nabijenost, kako teksta samog autora, tako i velikog broja »svjedočanstava« koje citira. No, ako uzmemo u obzir da je ovo opsežno djelo prožeto autorovim esulskim iskustvom, te da je ono namijenjeno u prvom redu esulima, možemo zaključiti da ova knjiga ipak daje prilično cjelovit opis eksodusa s područja Julijske krajine, te da ona može ponajviše koristiti kao poticaj za znanstvena i na arhivskoj građi utemeljena razmatranja, kako bi se iznesene tvrdnje i prosudbe prihvatile, odbacile ili svele na pravu mjeru. Smatramo da su prijeko potrebna dodatna historiografska istraživanja ovog problema, ne samo radi utvrđivanja konkretnih povijesnih činjenica, nego zato da bi se onemogućila zlouporaba, preuveličavanje i izvrgavanje ovih povijesnih fakata u svrhu jeftinih dnevnopolitičkih koristi, a s mogućim dalekosežnijim posljedicama.

Marino Manin

ANTUNGIRON – PETAR STRČIĆ, Poglavnikovom Vojnom Uredu: Treći Reich, NDH, Sušak – Rijeka i izvješće dr. Oskara Turine 1943., Rijeka, 1993., 186 str.

Antun Giron i dr. Petar Strčić priredili su knjigu *Poglavnikovom Vojnom Uredu: Treći Reich, NDH, Sušak – Rijeka i izvješće dr. Oskara Turine 1943.*, koja je objavljena prošle godine u Rijeci, u nakladi od 1000 primjeraka, a izdavači su Povijesno društvo Rijeke i Odjel gradske uprave za kulturu Poglavarstva grada Rijeke. Ovo je djelo objavljeno u čast i u povodu 50. obljetnice sjedinjenja Rijeke s maticom – domovinom Hrvatskom, te